

A Százdi alapítólevél mint bizonytalan kronológiai státuszú oklevél*

1. A nyelvtörténeti kutatások — érthető módon — elsősorban a hiteles oklevelek vizsgálatára irányultak, a hamis oklevelekre a szakirodalom nemigen fordított figyelmet, mivel azok nyelvtörténeti hasznosíthatóságát igen kérdésesnek ítélte meg. KNEI ZSZA ISTVÁN például a tatárjárásig terjedő magyar helyesírás jellemzésével foglalkozó tanulmányában a hamis okleveleket kétes értékűeknek tekintette, mivel „a hamisító mindig archaizál (régí oklevelek alapján), s így adatai a hamisított korra is, a hamisítás korára is megbízhatatlanok” (1928: 190). Az oklevél-tan kiváló szakembere, SZENTPÉTERY IMRE ugyanakkor a hamis oklevelekkel kapcsolatban arra világított rá, hogy a szöveg valódi vagy hamisítvány voltának tudatában adatai tévedés nélkül használhatók fel, valamint azt is hangsúlyozta, hogy ezek a források is tartalmazhatnak történeti, illetve nyelvi szempontból valós adatokat (1930: 2, 7). Hasonlóképpen vélekedett ÉRSZEGI GÉZA is, aki a hamisítás korának és indítékának ismeretében a hamis okleveleket „rendkívül becses történeti források”-nak tartotta (1986: 14).

A bizonytalan kronológiai státuszú (másolatban ránk maradt, illetve hamisított) oklevelek nyelvtörténeti hasznosításának fontosságát (különösen a forrászegény 11. századra vonatkozóan) legutóbb SZŐKE MELINDA hangsúlyozta, aki a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének vizsgálata során dolgozott ki e nyelvemlékcsoportra új módszertani keretet. Véleménye szerint ezen oklevelek vizsgálata során szem előtt kell tartanunk az iratok elsődleges keletkezési céljait, keletkezési körülményeit, azaz számolnunk kell azzal, hogy „a hamis és interpolált oklevelek minden bizonnyal a hitelesség látszatát kívánták kelteni, ennek megfelelően a lejegyzőik az oklevél szövegét a hamisított kor nyelvi arculatához igyekeztek igazítani. Másrészt azonban az oklevélírók nem tudták maradéktalanul függetleníteni magukat saját koruk nyelvi jellegzetességeitől sem, ebből kifolyólag pedig ezen iratok — bizonyos keretek között — a hamisítás korának nyelvi vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak.” (2015: 22). A kronológiai rétegek elkülönítésével tehát a hamis és interpolált oklevelek is a nyelvészeti kutatások fontos és bizonyos tekintetben „hiteles” forrásainak tekinthetők.

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

2. Az utóbbi években nagy lendületet vett a 11. századi nyelvemlékek részletes, új módszerekkel történő nyelvtörténeti szempontú feltárása, valamint a korábban már feldolgozott források újraértékelése. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a nem hiteles és a nem eredetiben fennmaradt oklevelek iránt is fokozott érdeklődés mutatkozott meg. HOFFMANN ISTVÁN például a többszörös átiratban fennmaradt 1009-es Pécsi alapítólevél dél-dunántúli helyneveit vizsgálta részletesen (2010), PÓCZOS RITA pedig legutóbb a püspökség alapítólevelének néhány további szórványát elemezte (2015). Az 1075-ben keletkezett, de interpolált másolatban ránk maradt garamszentbenedeki apátság alapítólevelét SZŐKE MELINDA vizsgálata nagy alaposággal a fent említett munkájában (2015). PELCZÉDER KATALIN az 1086-os Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértékéhez fűzött hasznos megjegyzéseket (2015), valamint az oklevél egyes helynévi szórványainak komplex (történeti-etimológiai, névtipológiai, névszerkezeti stb.) elemzését el is végezte (2017). Ehhez a kutatási irányvonalhoz kívánok kapcsolódni azzal, hogy a 11. század egyik fontos, de a nyelvtörténeti kutatás által ezidáig mellőzött nyelvemlékének, a százdi apátság alapító oklevelének a részletes analizését végzem el. E munka első részfeladataiként korábban bemutattam az interpolált (azaz utólagos részekkel kiegészített) oklevél nyelv- és névtörténeti forrásértékét (2016a), valamint foglalkoztam a helynévi szórványok névrendszertani sajátosságaival (2016b), illetve azok szövegbeillesztési eljárásaival (2016c). Jelen tanulmányomban pedig az alapítólevél hitelességét vizsgálom alaposabban.

3.1. Az 1267-es átirásból ismert Százdi alapítólevél (1067/1267) hitelességének megítélése a szakirodalomban a részleteket illetően nem volt teljesen egyöntetű, noha az erre vonatkozó vélekedések jórészt hasonlóak. Elsőként SÖRÖS PONGRÁC a határleírások részletezése miatt fejezte ki aggályát az oklevél tartalmát és datálását illetően (PRT. 12: 364). SZENTPÉTERY IMRE „kevésbé megbízható” oklevélnek tekintette, ezért felhasználását mellőzte is a munkájában (1930: 44). SZILÁGYI LORÁND szintén az igen megbízhatatlan oklevelek közé sorolta (1940–1941: 166). VÁCZY PÉTER „vitatott hitelű, de zömében valódinak” mondható forrásnak tartotta (1958: 315). LEDERER EMMA véleménye szerint ez a részben interpolált oklevél „rendelkező részében feltétlenül hitelesnek mondható” (1959: 39, vö. KMTL. 620). KUMOROVITZ L. BERNÁT sem kételkedett az oklevél valóságában, csupán azt jegyezte meg, hogy „arengája (mutatis mutandis) csaknem szóról szóra követi a hradišței monostor 1078-i alapítólevelének az arengáját” (1963: 4, vö. még DHA. 1: 182). A két oklevél közti efféle egyezést egy közös forrásban látta, amely szerinte valamelyik cseh, morva vagy más nyugati apátság oklevele lehetett. Az egyező részekben szereplő határkitűzés és határbejárás ugyanis az adott kor gyakorlatát követi, valamint a méltóságsorban feltűnő személyek nagy része is megtalálható a korabeli forrásokban (vö. DHA. 1: 182).

GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a külső jegyek és az érvelés miatt az oklevél nagy része hitelesnek tekinthető, a második része pedig részben interpolált (DHA. 1: 182–183). Utólag betoldott résznek tartotta *Wense* birtok leírását, mivel úgy vélte, hogy a *vadit superius, cadit, procedit, meta terrea* kifejezések nem felelnek meg a 11. század diktálási szokásának, illetve eltérnek a négy másik határjárásban használt igék olyan passzív formáitól, mint például *venitur, ultratur* (vö. DHA. 1: 183). A határleírás meghamisításának okát a tiszai halászati jog megerősítésében látta, mivel az oklevél átírását elrendelő Püed ispán a Bodrog melletti Keresztúr faluból származott, s az említett *Wense* föld pedig éppen a Tisza mellett Bodrogkeresztúr határán belül feküdt (vö. DHA. 1: 183). *Wenselleu* és *Wense* falvak leírásában tehát GYÖRFFY megítélése szerint a gyanús latin kifejezések (mint például *mansiones libertinorum, castrum, aratrum* stb.) miatt interpolált részeket találunk (vö. DHA. 1: 183). *Dusnuky* falu említését szintén késői interpolációnak tekinti, mivel a „falu nyilván nem nagymorva dusnokokról nyerte nevét, hanem azokról, akiket a birtokosnő [az alapító Magna nevű leánya; K. É.] az oklevél szerint is torlóként adományozott” (GYÖRFFY 1972: 310, vö. DHA. 1: 183). *Chabarakusa* birtok első névrészének *Chaba* írásmódja a korábbi *Soba* névalakkal szemben szintén az utólagos betoldás gyanújára adhat okot (vö. DHA. 1: 183). GYÖRFFY elgondolása szerint olyan birtokokkal is interpolálhatták az alapítólevelet, amelyek később kerültek a monostor tulajdonába, s adományként később az oklevél függelékeként szerepeltek (vö. DHA. 1: 183).

Amint az a fentiekből világosan kitűnik, a kutatók többsége a Százdi alapítólevél nagy részét hitelesnek tekinti, s utólagos betoldások csupán az oklevél második részében fedezhetők fel. Munkámban három — GYÖRFFY GYÖRGY által interpoláltnak vélt — helynévi szórvány elemzésével igyekszem ezeket a kérdéseket tüzetesen megvizsgálni, vagyis azt körüljárni, hogy milyen nyelvtörténeti fogódzóink lehetnek annak eldöntésére, hogy az adott szövegrészlet az eredeti oklevél keletkezésének idejében (azaz a 11. században) került-e be az oklevélbe, vagy esetleg utólagos (13. századi) betoldás eredménye-e. Úgy vélem, hogy a szórványok kronológiai értékeléséhez hangtörténeti, helyesírás-történeti és szótörténeti kérdések mérlegelése révén kerülhetünk közelebb.

3.2. A Százdi alapítólevél utolsóként említi *Dusnok(i)* falu nevét: 1067/1267: in eadem villa, que dicitur *Dusnuky* (DHA. 1: 185). Az oklevél szövege és a környező helynevek alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik *Dusnok* településről van szó. A régiségben ugyanis több ilyen nevű falu létezett (vö. CSÁNKI-index 227, KMHsz. 1. *Dusnok*). SOLYMOSI LÁSZLÓ a középkori Magyarországon tizenhét *Dusnok*-féle helynevet talált: Bars, Bihar, Borsod, Fejér, Győr, Komárom, Pest, Szabolcs, Tolna, Zala és Zaránd vármegyében (1997: 373–386). A százdi apátság birtokainak elhelyezkedését tekintve ezek közül számításba a következő helynevek jöhetnek: felmerülhet a Borsod vármegye

északi részén lévő Szikszótól kissé ÉNy-ra fekvő *Dusnok*-kal (1283: terra reginalis *Dumuk* [ɔ: *Dusnuk*], 1308: villa *Dusnuck*, *Dusnuc*, a forrásokat lásd SOLYMOSI 1997: 378, KMHsz. 1. *Dusnok*) való azonosítása, ám — mivel ez a monostor többi birtokától távol eső település 1283-ban királynéi földként tűnik fel — SOLYMOSI LÁSZLÓ véleménye szerint ez nem valószínű (i. m. 382). A még szóba jöhető Pest vármegyei *Dusnok* település (1341/1373: possessio *Dusnuk*, SOLYMOSI 1997: 381) szintén kizárható, ez ugyanis 1340 előtt a székesfehérvári társaskáptalan tulajdonában volt (SOLYMOSI i. m. 382). Legvalószínűbbnek az egykori Szabolcs vármegyében — ahol egyébként az apátság legtöbb birtokát találjuk — a Nádudvar területén fekvő *Dusnok*-kal való azonosítása tűnik. Ez a százdi monostortól nem messze, mintegy 40 km-re fekvő település a tatárjárás idején pusztulhatott el (vö. SOLYMOSI 1997: 383, PITI 2006: 40). Ezután a neve csak egy 1411-es oklevélben tűnik fel: pr. *Thusnuk* [...] in Saboch C-us. A település nevének emlékét valószínűleg a 19. század elején a Nádudvar határában lévő Kösély patak egyik mellékerének *Dusnok* neve őrizte meg (SOLYMOSI i. h.). Ez a víznév feltűnik LIPSZKY JÁNOS 1806-os térképén (*Dusnok*), előtte s utána azonban nem szerepel a térképes forrásokban. Az azonos alakú víz- és helységnév közti kapcsolatot többnyire igen nehéz megítélni: míg a nagyobb vizek esetében elsősorban víznév > településnév változást feltételezhetünk (vö. BENKŐ 2003: 136), addig a közép- és kisebb vizek elnevezéseivel kapcsolatban a fordított irányú településnév > víznév alakulással is számolhatunk (vö. GYÖRFFY 2011: 158–159). A Nádudvar melletti *Dusnok* esetében is ez utóbbiról lehet szó, a 11. századtól adatolható település ugyanis lakóiról, a *dusnokokról* vagy másképpen torlókról kapta a nevét.

A *Dusnok* helynév tehát a szláv eredetű *dusnok* 'torló, lélekért, lelki üdvösségért torral szolgáló személy' foglalkozásnévből jött létre metonimikus úton (FNESz. *Dusnok*, SOLYMOSI 1997: 372). A *dusnok*-torló réteg léte a halotti liturgiához köthető, jelenlétük SOLYMOSI LÁSZLÓ szerint mintegy félszáz településen igazolható. Vizsgálatai kiterjedtek a *dusnok* közszó elterjedésére is: e lexéma Szlavóniában, Erdélyben és a középkori Magyarország déli határsávjában egyáltalán nem adatolható, és az északi részekeken szintén alig jelentkezik. Előfordulása tehát Magyarország középső területein, a magyarok lakta, illetve a magyar és szláv vegyes lakosságú területeken jellemző, s aktív használata a 13. század vége után már nem igazolható (1997: 373, 375).

GYÖRFFY GYÖRGY az oklevélben *Dusnuky* falu említését késői interpolációnak tartja, mivel a falu bizonyára nem nagymorva *dusnokokról* nyerte nevét, hanem azokról, akiket a birtokosnő, azaz az alapító Magna nevű leánya, az oklevél szerint is torlóként adományozott, így a település csak a monostor alapítása után kaphatta nevét a lakóiról (vö. GYÖRFFY 1972: 310, DHA. 1: 183). SOLYMOSI LÁSZLÓ véleménye szerint azonban „az alapítás aktusa és végleges írásba foglalása között (mint például az almádi monostor esetében is) eltelhetett néhány év,

amely elégséges lehetett ahhoz, hogy a sajátos és akkoriban felettébb ritka szolgálónépek neve lakhelyük nevében tükröződjön” (1997: 382). Ezzel a körülménnyel mint az interpolációval szemben felhozható érvel érdemes számolnunk.

Az, hogy az alapítólevélben *Dusnuky* falu említése utólagos betoldás eredménye lehet-e, történeti érvek alapján tehát igen nehéz eldönteni. Annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk a kérdés tisztázásához, a helynévi szórvány nyelvi történetével is érdemes foglalkoznunk.

A középkori Magyarország *Dusnok* neveit áttekintve egyetlen esetben sem találunk — az itt vizsgált alapítólevélbeli adat kivételével — magánhangzóra végződő *Dusnuky* névformát (vö. CSÁNKI-index 227, SOLYMOSI 1997: 372–386, KMHsz. 1. *Dusnok*). Felmerül tehát a kérdés, hogy e helynévi szórvány esetében milyen szerepe lehet a szóvégi *-i*-nek. Abban talán biztosak lehetünk, hogy az oklevélszöveg szemantikai tartama (magyar fordításban: „ugyanezen faluba, amit Dusnoknak mondanak”, PITI 2006: 40), valamint beillesztésének módja (amely megnevezősós szerkezettel történt) alapján nem tekinthető melléknévképzőnek. Leginkább tehát helynévképzőt vagy (kisebb valószínűséggel) véghangzót sejtethetünk mögötte.

A magyar nyelvtörténeti szakirodalom a nyelvemlékek adatai alapján úgy tartja, hogy — míg a magyar nyelvben abszolút szóvégi helyzetben megvoltak a tövégi magánhangzók —, „ha a nyelvbe olyan jövevényszó került be, amely az átadó nyelvben mássalhangzóra végződött, a szó analogikusan felvette a minden szóvéget jellemző tövégi vokálist”, mint például az iráni **var* > TA.: *feheruuaru*; a török **türk* > TA.: *turku*; szláv *grinčar* > VeszprAd.: *γριντςαρη* [grincsári]” (E. ABAFFY 2003: 321). Ezek alapján az ócseh eredetű *dušník* szóhoz (KNIEZSA 1955: 165, TESz.) a magyar nyelvbe átkerülve szintén járulhatott tövégi magánhangzó. Az oklevélbeli *Dusnuky* helynév szóvégi *-i*-je jelölheti akár a 11. században még meglévő tövégi magánhangzót is, bár ez esetben leginkább *u*-t várnánk (vö. 1055: *feheruuaru*, *hodu* stb., E. ABAFFY 2003: 321), de veláris szavakban előfordul *-i* véghangzó is (vö. 1055: *holmodi*, SZENTGYÖRGYI 2014: 60), igaz, ez inkább a *-d* képzőhöz kapcsolódó szokásos hangelemként jelentkezik e példában. Felvetődhet azonban az is, hogy a magyarba vajon nem egy szláv **Dušniki* ’elki üdvösségért torral szolgáló személyek’ jelentésű helynév került-e át. Ebben az esetben a szóvégi *-i* a szláv többes szám jeleként a szlávban helynévképző szerepet tölt be, mint ahogyan ezt KISS LAJOS például a szláv **Orači* többes számú ’tkp. szántással szolgálók, szántók’ jelentésű helynév > *Arács* magyar helynév kapcsán is elképzelhetőnek tartja (vö. FNESz. *Balatonarács*). A szóvégi *-i* eltűnését itt a szláv eredetű névformák névvégi *-i* elemének a magyar névhasználatban való elmaradásával magyarázhatjuk — a tövégi magánhangzók eltűnéséhez kapcsolódó folyamatként —, tulajdonképpen ahhoz hasonlóan, mint ahogyan az a ’fazekasok’ jelentésű *Grincsári* > *Geren-*

csér (FNESz. *Nyitragerencsér*) vagy az 'ácsok' jelentésű **Tesari* > *Teszér* ~ *Taszár* (FNESz. *Teszér*) foglalkozásnévi helynevek esetében is történt.

Bár a középkori Magyarországon — az itt vizsgált helynévi szórvány kivételével — *-i* nélküli *Dusnok* neveket találunk, a *dusnok* foglalkozásnévhez minden akadály nélkül kapcsolódhatott az *-i* helynévképző. E képző kapcsolódási sajátosságai ugyanis azt mutatják, hogy elsősorban személyt, illetve társadalmi csoportot jelölő szavakhoz, nevekhez járulva alkotott helynevet (vö. *Jánosi, Sályi; Királyi, Papi; Csősz, Halászi; Csehi, Németi; Megyeri, Nyéki* stb., BÉNYEI 2012: 80–81). Az *-i* helynévképzőre a zabori apátság okleveléből már biztos adatunk van (1111: *Crali*, KNIEZSA 1947–1949: 10), de előfordul több 11. századi hamis oklevélben is.

Amint az a fentiekből világosan is kitűnik, igen problémás a szóvégi *-i* státusának a megítélése. Ha ugyanis — a fentieknek megfelelően — a szóvégi *-i*-t tövégi magánhangzóként értékeljük, úgy ennek alapján a szórványt az oklevél 11. századi rétegéhez tartozónak kell tartanunk. Ha pedig helynévképzőnek tekintjük, vagy magát a nevet szlávból való átvételnek tartjuk, úgy e jegyek alapján nem tudjuk korhoz kötni a *Dusnoki* helynévadatot. Az említett nyelvtörténeti kérdések tehát — a többféle válaszlehetőség miatt — szintén nem visznek közelebb minket az itt vizsgált szórvány kronológiai értékeléséhez.

3.3. A következő bemutatni kívánt helynév a Pest megyei *Csabarákosa* birtok neve. A település első említése a Százdi alapítólevélből s annak is a GYÖRFY GYÖRGY által interpoláltnak vélt részéből való, 1067/1267: predium *Chararakusa* (DHA. 1: 185), amely ezután csak a 14. században bukkan fel az oklevelekben: 1309 [Ϯ: 1339?]/XV., 1340: *Chaba* (Gy. 4: 513), 1411, 1471, 1499: *Chaba* ~ *Chabia* (Cs. 1: 26). Később a 18–19. századi térképeken is szerepel: 1782–1785: *Csaba* (EKFT.), 1806: *Csaba* (LIPSZKY, Mappa), 1819–1869: *Rákos Csaba* (MKFT.), 1869–1887: *RákoscCsaba* (HKFT.).

A fent említett adatok jól mutatják, hogy a 19. századi térképeken már a mai *RákoscCsaba* összetett névforma szerepel, sőt KISS LAJOS adatközlése alapján a 18. század végén (1796: *Rákos Csaba*, FNESz. *RákoscCsaba*) megjelenik már ez a névalak. Az elsődleges, a 14. századtól adatolható *Csaba* névforma tehát a 18. század folyamán a *Rákos* előtaggal egészült ki. Az, hogy a Százdi alapítólevélben is összetett névalak (*Csabarákosa*) bukkan fel, arra is engedhet következtetni, hogy az összetételi tagok felcserélődésével alakult a mai *RákoscCsaba* elnevezés, a későbbiekben azonban — egészen a 18. századig — nincs adatunk erre a kétrészes helynévre.

A Százdi alapítólevélbeli *Csabarákosa* a *Csaba* személynévnek (1138/1329: *Saba*, ÁSz. 174) és a *Rákos* helynév birtokos személyjeles alakjának az összekapcsolásával alakult. A *Rákos* név Pest megyében nemcsak víznévként (a későbbi *Rákos-patak* neveként) tűnik fel, vö. [1200 k.]: fl-m *Racus*, Gy. 4: 551,

FNESz. *Rákos-patak*), hanem terület (a későbbi *Rákos-mező*) neveként is használatos volt, vö. 1244/1333 [ad 1241], +1278/1330, [1286], 1289: in *Rakus*, 1299: in locum *Rakus* vocatum, 1300: in campo *Rakus* (Gy. 4: 550–551, HA. 4: 72). A *Rákos*, illetve a *Rákos-mező* a Duna és a *Rákos-patak* közötti területet jelölte Pesttől északi és keleti irányban. Ez a Budával szemben elterülő síkság kiválóan alkalmas volt tömeges összejövetel rendezésére, s a 13. századtól az országgyűlések és a hadrakelések elsődleges helyszínévé vált (vö. Gy. 4: 551). E terület neve a 'rákban bővelkedő' *Rákos* víznévből alakult metonímiával (FNESz. *Rákos mezeje*). A Százdi oklevélben említett *Csabarákosa* a *Rákos* (*mezejé-nek*) arra a részére utalt, amelynek birtokosa egy Csaba nevű személy volt (FNESz. *Rákoscsuba*). Ez a szerkezet (személynév + településnév birtokos személyjeles alakja) nem ritka a középkori magyar településnevek körében (vö. *Derzsbócsa*, *Györgykérje*, *Majspályija*, TÓTH V. 2017: 180).

GYÖRFFY GYÖRGY a *Chabarakusa* birtok első névrészének *Chaba* írásmódja — a korábbi *Soba* névalakkal szemben (1067/1267: per viam *Soba*, DHA. 1: 183) — miatt e birtokleírást szintén 13. századi interpolációnak tartja (DHA. 1: 183). A *cs* hang *ch*-val való jelölése valóban modernizáló lejegyzés eredménye lehet, mivel ez a jel a 12. századtól vált általánossá (vö. KNEZSA 1952: 37–44). A *cs* hang jelölése azonban igen változatos volt a régiségben: az *s* betűvel való jelölése inkább a 11–12. században volt általános, a 13. század közepére pedig az összetett *ch* jele vált majdnem kizárólagossá (KNEZSA i. m. 19, 27). A Százdi alapítólevél helynévi szórványaiban éppúgy előfordul a *cs* hang későbbi, összetett *ch* jele (vö. *Bekech*, *Gubach*, *Zobolchy*), mint a 11. században általános *s* jel (vö. *Soba*, *Wense*, *Wensellew*). Csupán ennek alapján véleményem szerint nem jelenthetjük ki egyértelműen az interpoláció tényét. Ráadásul a GYÖRFFY által interpoláltnak vélt oklevélrészekben mindkét jelölésmód előfordul: *Vencse* és *Vencsellő* birtokok neveiben *s* betűt találunk (*Wense*, *Wensellew*), a *Vencse* birtok leírásában szereplő *Szabolcs* (*Zobolchy*) helynévben pedig az összetett *ch* jel fordul elő. Egyes hangok összetett betűkkel való jelölése egyébként is modernizáló lejegyzést takarhat, mint például az *sz* hang *sc* jele (pl. *Arukscegui*, *Sccegholm*, *Scenholm*, *Scyrnyk* nevekben), amely szintén a 12. századtól vált általánossá (vö. KNEZSA 1952: 14–37). E helyesírás-történeti ismeretek birtokában nem tudunk tehát egyértelmű választ adni az eredeti kérdéseinkre, vagyis arra, hogy a vizsgált szövegrészlet a 11. században került-e be az oklevélbe, vagy esetleg utólagos (13. századi) betoldás eredménye-e. A különböző korok jellemző helyesírási jegyeinek keveredése ugyanis az egyszerű, hiteles oklevél-másolatokat is jellemző vonás.

3.4. Az egykori Szabolcs vármegyei *Wense* birtok leírását a szakirodalom — amint azt már említettem — szintén 13. századi interpolációnak tartja. Jelen tanulmányomban a határjárás egyetlen helynévi szórványát elemzem, amely kivá-

lóan bizonyítja, hogy ez a szövegrészlet valóban utólagos betoldás eredményeként kerülhetett be az oklevélbe. Ez a helynév a *Kőrév*: 1067/1267: „ad magnam viam Zoloch, per quam procedit versus *Kuurew*” (DHA. 1: 184).

A *kő* lexémának és a *rév* ’vízi átkelőhely’ földrajzi köznévnak az összetételként alakult jelzős szerkezet egy átkelőhelyre utalhatott. A hely fajtájának a megállapításában az oklevél latin szövege nincs segítségünkre, a helynév ugyanis latin fajtajelölő nélkül fordul elő.

A *Kőrév* helynevet a szakirodalom korábban a Zemplén megyei Tokaj egyik — a *Himesudvar* elnevezés mellett használatos — névváltozatának tartotta (az irodalmat lásd BENKŐ 1998: 162). NÉMETH PÉTER, KISS LAJOS, valamint PITI FERENC például ezt az álláspontot képviselte, a Százdi alapítólevél itt vizsgált adatában ugyanis a Tisza és a Bodrog összefolyásánál fekvő Tokaj település korábbi *Kőrév* nevét vélték felfedezni (vö. NÉMETH 1975, 1980, FNESz. *Tokaj*, PITI 2006: 39). Ezen elképzelésüket egy 1382-es oklevél következő szövegrészletére alapozták: „in possessione ecclesie sue *currii* (*Currii* ?) alio nomine *Thokay* vocate”, amelyben a *Currii* névadatot a *Kőrév* romlott alakjának tekintették (vö. NÉMETH 1980: 469, BENKŐ 1998: 163). BENKŐ LORÁND hívta fel a figyelmet az említett adatok bizonytalan olvasataira, illetve arra, hogy ez az elnevezés nemcsak a Tisza melléki *Tokaj*-t jelölhette, hanem emögött akár a Borsod megyei *Tokaj* települést is feltételezhetjük (BENKŐ i. m. 163). A kérdésben egy 1290. évi oklevél *Inkur* ~ *incur* (~ *in cur* ?) várneve sem ad megnyugtató választ (BENKŐ i. h.), sőt a bizonytalanság fokozásával — és persze további adatok híján — még inkább távolabb kerülünk a Zemplén megyei *Tokaj* helységnév és várnév, valamint a *Kőrév* helynév névviszonyának a megnyugtató tisztázásától.

A *Kuurew* helynévi szórvány előtagjában a hosszú magánhangzó *uu* jele modernizáló lejegyzés eredménye lehet, a hosszú magánhangzók jelölésére a betűkettőzés a 13. században terjedt el (vö. KNEZSA 1952: 54–57). A korai ómagyar korban a *kő* lexéma magánhangzóját leginkább a diftongusra utaló *eu*, *ev*, *ew* jelek, valamint az *u*, *w* betűk jelölték (vö. KMHsz. 1. *Kő*). A *rév* utótag pedig idegen eredetű jövevényszó a magyarban, és a Százdi alapítólevél keletkezési korában, 1067-ben feltehetően még nem szerepel a magyar szókészlet elemei között. Bizonytalan az is, hogy e lexéma melyik nyelvből származik. PAIS DEZSŐ és BÁRCZI GÉZA véleménye szerint a *rév* a franciából kerülhetett át a magyarba valószínűleg a 12. század második felében (vö. PAIS 1935: 104–105, BÁRCZI 1958: 114). A TESz. azonban művelődéstörténeti és részben jelentéstani okok miatt a francia ’part, partraszállási díj’ jelentésű *rive* szó átvételét nem tartja meggyőzőnek, és olasz eredetűnek mondja (*rive* ’a Canal Grande és a lagúnák rakodópártjai, a gondolák kikötésére szolgáló lépcsőfeljáratok’), amely hajózási kifejezésként ’kikötő’ jelentéssel került át a magyarba (vö. a hasonló jelentés-körbe tartozó *part*, *bárka*, *gálya* stb. jövevényszavak, TESz.; ehhez lásd még SI-

MONYI 1902: 38). A magyarba bekerült *rév* szó első hiteles adatát 1192/1374/1425-ből ismerjük (az *Vrreui* helynévből). Mindez pedig azt támasztja alá, hogy a Százdi alapítólevélbe ez a szövegrészlet 1267-ben, az interpoláció során kerülhetett be (ehhez lásd JUHÁSZ 1979: 446).

Irodalom

- E. ABAFFY ERSZÉBET 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- CSÁNKI-index = ÖRDÖG FERENC szerk. 2002. *Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2004.
- ÉRSZEGI GÉZA 1986. Oklevéltan. In: KÁLLAY ISTVÁN szerk. *A történelem segédanyagjai*. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar. 12–28.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERSZÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 15: 261–320.
- HA. 1–4. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012, 2017. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abauj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Liptó–Pilis vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés*. 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Dél-dunántúli helynevek a pécsi püspökség alapítólevelében. In: NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–82.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1979. A Körű-féle helynevek kérdése. *Magyar Nyelv* 75: 445–455.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. 1994. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOVÁCS ÉVA 2016a. A Százdi alapítólevelél nyelv- és névtörténeti forrásértékéről. *Névtani Értesítő* 38: 143–156.
- KOVÁCS ÉVA 2016b. A Százdi alapítólevelél helynévi szórványainak névrendszertani sajátosságai. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 285–297.
- KOVÁCS ÉVA 2016c. A Százdi alapítólevelél helynévi szórványainak szövegbeillesztési eljárásairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 59–68.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT 1963. A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség. *Századok* 97: 1–27.
- LEDERER EMMA 1959. *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- LIPSZKY, Mappa = LIPSZKY, JOANNES 1806. *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthina.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- NÉMETH PÉTER 1975. *Körév–Hímesudvar–Tokaj. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 14: 3–8.
- NÉMETH PÉTER 1980. Szó- és szólásmagyarzatok. A Körű-féle helynevekhez. *Magyar Nyelv* 76: 469.
- PAIS DEZSŐ 1935. *Part, rév, bolt*. *Magyar Nyelv* 31: 99–105.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PELCZÉDER KATALIN 2017. *Kajár birtok helynevei a Bakonybéli összeírásban*. *Magyar Nyelv* 113: 210–225.

- PITI FERENC 2006. A százdi monostor alapítólevele (1067 körül). In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk. *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének helynévi szórványai: *Lupa, Kapos*. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 69–84.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk. 1912–1916. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Budapest, Stephaneum.
- SIMONYI ZSIGMOND 1902. Nyelvünk legrégebbi jövevényszavai. *Magyar Nyelvőr 31*: 32–39.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ 1997. *Dusnok* neveink előfordulásai a középkori Magyarországon. In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR szerk. *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 372–386.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZILÁGYI LORÁND 1940–1941. A magyar királyi tanács első százada. *Levéltári Közlemények 18–19*: 157–169.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VÁCZY PÉTER 1958. A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok 92*: 265–345.

The Founding Charter of Százd Abbey as a Charter of Uncertain Chronological Status

The study of charters of uncertain chronological status (which survived in the form of copies or as forged documents) has started only recently in historical linguistics. Previously, no serious scholarly attention had been paid to these sources primarily due to their doubtful value. However, with the differentiation of the chronological layers (that of the forged era and the age of forgery), interpolated charters may also be considered important and from a certain perspective authentic sources in linguistic research.

In the first part of my paper, I scrutinize the authenticity of the interpolated (i.e., subsequently supplemented) Founding Charter of the Abbey of Százd (1067/1267). This is followed by the analysis of the charter's three toponymic remnants (*Dusnuky*, *Chabarakusa*, *Kuurew*) to explore the available clues of historical linguistics that may help us decide whether a given passage was recorded in the document at the time of the original creation of the charter (i.e., the 11th century) or it was added only subsequently (in the 13th century). I believe that the chronological evaluation of the remnants requires the consideration of issues related to the history of phonology, orthography, and vocabulary alike.

In the case of the *Dusnuky* toponym, judging the status of the word-ending *-i* is truly problematic. If the word-ending *-i* is perceived as a stem-ending vowel, the remnant must be considered as one belonging to the 11th-century layer of the charter. If, however, it is considered a topoformant or if the name itself is seen as a borrowing from Slavic, then based on these features the *Dusnoki* toponymic record cannot be associated with a particular era. Thus the above-mentioned historical linguistic considerations do not bring us any closer to the chronological evaluation of the remnant studied here. We might reach a similar conclusion when studying the *Chabarakusa* toponymic remnant from the perspective of the history of orthography: based on the marking of the *cs* sound, we cannot provide a clear answer to our original question, i.e., whether the studied passage was added to the charter in the 11th century or if it is the result of a 13th-century interpolation, as the mixing of the orthographic features of different eras also characterizes simple, authentic charter copies. The *Kuurew* toponym analyzed as the third example, however, clearly shows that the section was added to the charter as a result of subsequent interpolation.